

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE MİLLİ İRADENİN OLUŞUM AŞAMASI: SEÇİMLER (1908-1923)

FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC OF TURKEY THE PROCESS OF FORMATION OF NATIONAL WILL: ELECTIONS (1908-1923)

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum/Türkiye

Dr. Tansu Barış MAHMUTOĞLU

Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.992>

Reference : Aydoğan, E. & Mahmutoğlu, T.B. (2018). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Milli İradenin Oluşum Aşaması: Seçimler (1908-1923)", International Social Sciences Studies Journal, 4(25): 5269-5285

ÖZ

Demokrasi kavramının zaman içerisinde, toplumdan topluma farklılaştığını, dinamik bir biçimde içerik değiştirdiğini söylemek mümkündür. Dünden bugüne şartlar ne kadar değişirse değişsin, insanlık ve toplumlar ne kadar gelişirse gelişsin, ülkelerin siyasal sistemlerinin ve anlayışlarının demokratik olup olmadığının en önemli kıstası seçim uygulamaları ve seçim sistemleridir.

Türk demokrasi tarihinin benzer bir süreç takip ettiği ve gittikçe olgunlaştığı gerçeğinin de altını çizmek gerekir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesi çeşitli evrelerden geçmiştir. Sened-i İttifak, Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet deneyimleri Türk demokrasinin en önemli evreleri olarak kabul edilmektedir. Bu deneyimlerin bir neticesi olarak anayasalı sisteme geçiş beraberinde de seçimleri getirmiştir. Zaman zaman halkın yönetime katılımı hususunda çeşitli tartışmalar yaşansa da bu süreç günümüze kadar eksiklerini tamamlayarak ciddi mesafeler katetmiştir.

1908-1923 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerde birçok farklı fikirde siyasi partinin yarışa katılması da demokrasinin ve demokrasi bilincinin halk zihninde iyice oturmasını sağladığı ve kurumsallaştığı söylenebilir. Bu süreçte siyasi partiler kadar çeşitli dernekler, basım-yayım organlarının da taraf veya karşıt olması seçimlerin büyük bir olgunluk içerisinde yapılmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Millî İrade, Seçim, Demokrasi, Mebusan Meclisi

ABSTRACT

It could be said that the concept of democracy has changed over time, has differentiated from society to society, and has changed its content dynamically. No matter how much the circumstances have changed from past to today and no matter how much humanity and societies have developed, the most important criterion of whether the political systems and their conceptions are democratic or not, is the election practices and electoral systems of countries.

It is also to be emphasized that the history of Turkish democracy has followed a similar process and has matured over time. Turkish modernization from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey has gone through various phases. The Sened-i İttifak (the charter of alliance between the Sultan and nobles), the eras of Tanzimat (reform), I. and II. Meşrutiyet (constitutionalism) are regarded as the most important stages of Turkish democracy. After these experiments with the democracy, the transition to the constitutional system brought about the elections. Even though there have been some discussions about the participation of the people to the administration occasionally, this process has covered a lot of ground by overcoming the deficiencies until today.

It could be said that the participation of the political parties with several different opinions, in the elections held between 1908 and 1923 demonstrates that democracy and the consciousness of democracy have been really imprinted on people's mind and these political parties have been institutionalized in democracy. Within this period, the fact of that various associations, printing-publishing organs as well as political parties support or dissent any political party ensure that elections could be held in a great maturity.

Key Words: Meşrutiyet (constitutionalism), National Will, Election, Democracy, the first Turkish parliament

1. GİRİŞ: DEMOKRASİ VE SEÇİMLER

Çoğunluk yönetimi olarak tanımlanan demokrasi düşüncesinin temelinde; toplum hayatını yönetecek otoritenin, topluluğu oluşturan tüm bireylere dayanması ilkesi yatar. Böylece yöneticilerle yönetilenler arasında bir özdeşleşmeyi, halkın halk tarafından ve halk için yönetilmesini gerekli kılar. Demokrasinin tanımında felsefi bir derinlik ve zamana göre değişen yanları vardır. Tarihsel süreçte demokrasi üç kategoride kendini göstermiştir. Bunlar:

Doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasi. Günümüzde doğrudan demokrasinin günümüz şartlarında uygulanmasının imkansızlığına rağmen, egemenlik yapma yetkilerinin millet adına bir veya birden fazla kurum ve kişiler tarafında kullanılması olan temsili demokrasinin uygulandığı ülkelerde egemenlik hak ve yetkileri millet adına kullananlar prensip itibarıyla parlamento gibi seçilmiş kurul halinde çalışan organlar aracılığıyla kullanılır.¹

Demokrasi kavramının zaman içerisinde ve toplumdan topluma farklılaştığını, dinamik bir biçimde içerik değiştirdiğini söylemek mümkündür. Dünden bugüne şartlar ne kadar değişirse değişsin, insanlık ve toplumlar ne kadar gelişirse gelişsin, ülkelerin siyasal sistemlerinin ve anlayışlarının demokratik olup olmadığının en önemli kıstası seçim uygulamaları ve seçim sistemleridir.²

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e demokrasi mücadelesinde de benzer bir sürecin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu durum Türk toplumunun kültürleşmesine paralel yaşanmıştır. Yani Türk modernleşmesi temelde irade değişikliğini hedefine koymuş bir süreci de ifade eder. Günümüze kadar da bu yolda büyük bedeller ödenmiştir.

2. II. MEŞRUTİYET YILLARI VE 1908 SEÇİMLERİ

XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin adeta yarı sömürge bir devlet konumuna düşmesi karşısında Osmanlı yöneticileri ve aydınları yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışların yürütülmesinde içe dönük olduğu kadar dışa dönük bir gelişmelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın, 8-9 Haziran 1908 tarihleri arasında Reval'de Osmanlı Devleti'nin geleceğini ele almaları ve kendi aralarında yaptıkları paylaşımlar süreci hızlandırıcı ve sürükleyici olmuştur.³

Yaşanan bu kaostan⁴ kurtulmanın yolunu Meşrutiyet'in yeniden ilanında gören İttihatçılar, Meşrutiyeti ilan ettirmek üzere harekete geçmiştir. Onlara göre Makedonya Meselesi ve Reval Görüşmeleri, Meşrutiyetin ilan edilmesinde yeterli birer sebebi.⁵ Bu durum karşısında II. Abdülhamit, ilk Mebusan Meclisi'nin kabul etmiş olduğu Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlükte olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.⁶

"Hürriyetin İlanı" diye adlandırılan İkinci Meşrutiyet'in hemen ardından yapılan 1908 seçimleri, iki siyasi teşekkül arasında şiddetli propaganda ve çekişmeler arasında geçmiş; bütün memlekette büyük bir heyecan yaratmıştır. Ülkedeki bu gelişme her kesim tarafından büyük bir gün olarak kutlanırken, Osmanlı Devleti'nde "İyd-i Milli/Hürriyet Bayramı" olarak meclis kararıyla yasalaşmış ve uzun yıllar kutlanmıştır (1935'e kadar). Bu bayram aynı zamanda Osmanlı siyasi geleneğinde ilk resmi milli bayram olarak kabul görmüştür.⁷

Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla 1877'de çıkan seçim kanunu tekrar gündeme gelmiş, "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu)" adı altında bazı değişikliklerle yeniden yayımlanmış, Temmuz 1908 tarihli İrade-i Seniyye ile meclisin toplanmasına karar verilerek kasım sonu ile aralık başında seçimler yapılmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde yapılan seçimlerin üçüncüsü olan 1908 seçimleri, 1877-1919 tarihleri arasında gerçekleşen altı seçimin en demokratik olanıdır. Bu seçimlerin başka bir özelliği de siyasi grupların/partilerin girdiği ilk seçim olmasıdır. Seçimlere katılan partiler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası en dikkat çeken siyasi partileriydi.⁹

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Türk demokrasi tarihinde dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Özellikle 31

¹ Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü*, İstanbul, 2013, s.67.

² Erem Sarıkoca, *Türkiye'de Seçim Sistemleri ve Demokrasi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.69.

³ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Sander Yayınları, İstanbul, 1984, s.58.

⁴ İttihatçılar, Reval Görüşmeleri'ni protesto edip bir manifesto hazırlayarak büyük devletlerin konsoloslarına göndermişlerdir. Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.158.

⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çelçüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.249-250.

⁶ Hüsrev Tokin, *Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.38.

⁷ Hatem Türk, *10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı Türk Aydınlarının II. Meşrutiyet'in İlanı Hakkında Duygu ve Düşünceleri*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2008, s72.

⁸ Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s.83.

⁹ Hakkı Uyar, *"Tek Parti Döneminde Seçimler"*, Toplumsal Tarih, (64), Tarih Vakfı Yayınları (İstanbul, Nisan 1999), s.21.

Mart Vakası süreci İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kuruluş ruhuna uygun olarak beklediği fırsatı vermiştir: artık hayal edilen yeni siyasal yapı için gerekli adımlar atılabileceği gibi Bu maksatla padişah iradesi yerine millet iradesi daha da güçlü bir şekilde ifade edilebilirdi. Yaşanmışlıklar ve yaşanması muhtemel bütün sorunlara rağmen ciddi bir süreç başlamış ve ülkede seçimlerin yapılması için çalışmalar başlamıştır.

Mebus seçiminin iki dereceli olması Heyet-i Mebusan'da eleştirilere neden olmuştur. Bazı üyeler iki dereceli seçim yöntemini şiddetle eleştirerek, daha önce Kanûn-ı Esâsî ile öngörülen serbest seçim yönteminin bu vesile ile daraltıldığını iddia etmişler ve doğrudan (tek dereceli) seçim talep etmişlerdir. Hatta doğrudan değil de iki dereceli yapılan seçimin Kanûn-ı Esâsî'ye aykırı olduğu dahi ileri sürülmüştür. Buna karşı çıkan üyeler ise halkın henüz bu olgunluğa ve yeteneğe ulaşmadığını açıklamışlardır. Bu görüşlere karşı olarak da Heyet-i Mebusan'da Osmanlı vatandaşlarının aşağı görülmesi yerilmiş ve Osmanlı vatandaşlarının Avrupa milletleri kadar hatta onlardan daha da yetenekli olduğu savunulmuştur. Şura-yı Devlet temsilcisi ise, seçimde halkın güçlük çekmemesi için iki dereceli seçimin tercih edildiğini zaten hemen hemen her yerde iki dereceli seçimlerin yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bu tür seçimlerin yeni yeni yapılmaya başlandığını, bu nedenle de vatandaşların tecrübesi olmadığını, halkın seçeceği ikinci seçmenlerin daha bilgili olacağını ve bunu daha yararlı gördüklerini belirtmiştir. Zaten eğer istenirse ileride doğrudan seçime gitmenin mümkün olduğu da açıklanmıştır. Ancak Heyet-i Mebusan üyelerinin bir bölümü bu hakkın derhal ve tamamen kullanılmasını ısrarla talep etmişlerdir.¹⁰

2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Seçim Çalışmaları

Yeni siyasal yapının öncülüğünü yapan İttihat ve Terakki yeni dönemde öncelikli olarak siyasi programını hazırlayarak *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin* gibi adeta partinin propaganda aracılığını üstlenen gazetelerde yayınlamıştır.

İttihat ve Terakki mensupları, Meşrutiyet'in ilan edilmesinde kendilerinin emeği olduğunu söyleyerek bu hürriyet mücadelesini sahiplenmişler ve kendilerine kutsallık atfetmişlerdir. Aynı zamanda hükümet ve idare merkezlerinde nüfuzlarını kullanarak rakipleri aleyhine şiddet ve baskı uygulamıştır.¹¹

Gazetelerde din ve vicdan özgürlüklerinin ancak İttihat ve Terakki ile sağlanabileceği vurgulanmış, "Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Millet, Yaşasın Vatan!" sloganı kullanılmıştır.¹²

Tanin gazetesinde çıkan yazılarda; eğitimde Türkçenin zorunlu olması ve eğitimde birlik; gayrimüslim imtiyazlarının Türklere zarar vermemek kaydıyla bırakılması, askerlikte eşitlik, yerel yönetimlerde valilerin haklarının artırılması, temel hak ve özgürlükler ile ilgili İttihat ve Terakki'nin seçim vaatleri, programı ve geleceğe dönük planları halka aktarılmıştır.¹³ Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı ve Bulgarların bağımsızlık ilanı konuları propaganda olarak kullanılmış, bu olumsuzlukların konferans ve görüşmelerde halledilmesi olasılığı üzerinde durulmuş, iç siyasette halka düşen en önemli görevin seçimlere katılarak, mebusları seçmesi olduğu anlatılmıştır.¹⁴

İttihat ve Terakki üyeleri 1908 seçimlerinde, seçim kavramına alışık olmayan Müslüman Osmanlı halkını seçime ısındırabilmek için mahalle mahalle dolaşıp halkı seçime teşvik etmiş ve halka ittihat ve ittifakı tavsiye etmiştir. Adaylar program hazırlayarak, broşürler bastırarak, kimi zamanda basın yoluyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır.¹⁵ Seçim mücadelesi sırasında İttihat ve Terakki bölgesel bakımdan güçlü eşraf ve ayan temsilcileri yerine, birçok yerde ulema temsilcilerini yanına almaya çalışmıştır.¹⁶

İttihat ve Terakki, 6 Ekim 1908'de Şura-yı Ümmet gazetesinde bir program yayınlamış, 1908 Kongresi'nde aldığı kararları kamuoyuna duyurmuştur. Bu programın siyasi kısmında seçim ve sonrası ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. İttihat ve Terakki, bu programın başlangıcında II. Abdülhamit'in 1 Ağustos 1908 tarihli Hatt-ı Hümayununa, anayasaya aykırı bir karar alınmadıkça uyacaklarını belirterek başlamış ve ardından isteklerini sıralamıştır. Bu programın seçimlerle ilgili hükümleri şunlardır:¹⁷

¹⁰ Cemil Koçak, "Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.970-971.

¹¹ Recai G. Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, s.262.

¹² Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.31.

¹³ *Tanin*'den naklen, Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim Propagandaları 1908-1946, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, İstanbul, 1998, s.49.

¹⁴ Nil Türker Tekin, "1908'de Seçim Propagandası", Toplumsal Tarih, (104) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ağustos 2002, s.23.

¹⁵ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.52 Bu seçimler, modern propaganda teknikleri içerisinde Canvassing olarak adlandırılan yüz yüze iletişim tekniğinin kullanıldığı ilk seçimler olmuştur.

¹⁶ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.1423.

¹⁷ Satılmış GÖKBAYIR, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3(1), s. 61-96

1. 20 yaşını dolduran her Osmanlı teb'ası erkek "emlak ve serveti olsun veya olmasın" birinci seçmen sayılacaktır.
2. Seçimler "kemal-i serbesti" ile yapılacak, buna engel olabilecek "edna bir mülhazanım" hükümet tarafından yapılmasına meydan verilmeyecek şekilde değiştirilecektir.
3. Seçilmeye haiz Osmanlı'nın, ülkenin her yerinde seçilebilme hakkı teklif edilecektir.

2.2. Osmanlı Ahrar Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Prens Sebahattin Bey'in öncülüğünde Avrupa'da şekillenen ve Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi fikirleri çerçevesinde kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası, 1908'de Osmanlı siyasi hayatına alternatif bir siyasi hareket olarak varlık göstermiştir. Kurucuları arasında; Nurettin Ferruh Bey, Fazlı Bey, Mahir Said Bey, Celaleddin Arif Bey, Kibrizli Şevket, ve Kibrizli Yüzbaşı Tefvik Beyler bulunmaktaydı.¹⁸ Tüzüğü gereği demokratik fikirlere sahip olduğu söylenebilir.¹⁹

İttihat ve Terakki gibi Osmanlı Ahrar Fırkası da basın araçlarını kullanmış, siyasi programını *İkdam*, *Sabah* ve *Serbesti* başta olmak üzere partinin propagandasını üstlenen gazeteler aracılığı ile yapmıştır.

Ahrar Fırkası uzun bir siyasi geçmişe sahip değildi. Hatta gireceği seçimi kazanamayacağından çok emin olmalarına rağmen ülkede demokratik bir geleneğin oluşumuna katkıda bulunmak maksadıyla bu seçimlere girmenin elzem olduğuna inandıklarını ileri sürerek seçime katılmışlardır.²⁰

Fırka beyannamesinde, seçilecek mebusların özelliklerinden bahsetmiş; bunların memleket meseleleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği, kısa süre önce kazanılan hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet gibi değerlerin teminine çalışan kimselerin seçimlerde başarılı olması gerektiği ifade edilmiş; bu kişilerin de genel hukuku müdafaa etmek için lazım olan dirayet ve iktidar sahibi olmasının üzerinde durmuştur. Seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını öngören siyasi program ve beyannamesinde, Osmanlı Devleti dâhilinde meşruti hükümet esaslarının gereklerini gerçekleştirmek amacına hizmet ettiklerini belirtmişlerdir.²¹ İttihat ve Terakki'nin dış politika söylemlerini eleştirmişler, Sadrazam Kamil Paşa'yı ve onun İngilizler nazarındaki saygınlığını desteklemişlerdir.²²

2.3. Seçim Sonrası Yeni Siyasal Gelişmeler

Yaşanan Seçim Sürecinin Ardından yaşanan siyasi gelişmeler ise şöyle olmuştur: Dönemin canlı tanıklarından olan Ahmet Bedevi Kuran'a göre Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekillerinin sayısını 266'dır.²³ İttihat ve Terakki, mebusların 150'sini kazanmasına rağmen, hükümet içinde yer alamamıştır. Verilen gensoru ve Sadrazama karşı oluşan muhalefet sonucu İttihat ve Terakki, hükümete ilk kez üye vermeyi başarmıştır.²⁴ Sonuçta İttihat ve Terakki kazanmıştır ama Türk mebusların dahi birçoğu gerçekten İttihatçı sayılamayacak kimselerden oluşmuştu. Buna Türk ve Müslüman olmayanlar da eklendiği takdirde, İttihat ve Terakki'nin yeni dönemde niçin yasama organına hâkim olamadığı kendiliğinden anlaşılacaktır.²⁵

II. Meşrutiyetin çok yönlü bir niteliği vardır. Bir yandan Abdülhamit rejimini yıkmış, Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı değişmiş; bir yandan da yeni bir devletin kuruluş ve demokrasi deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur.²⁶

İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı dönemi şeklinde nitelendirilen 1908-1913 yılları arasında, cemiyet doğrudan ön plana çıkarak, siyasi iktidarı üzerine alamamıştır. İktidara dolaylı yollardan egemen olmaya, perde arkasında kalarak yönetmeye çaba harcamış; bu karmaşık siyasi mekanizma/süreç, doğal olarak

¹⁸ Ali İhsan Kolcu, Serbest Şiirin İlk Kuramcısı Nureddin Ferruh Alkend (Hayatı, Sanatı, Eserleri), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, s.25.

¹⁹ 1908 seçimlerine yalnızca İstanbul'da katılmış ancak kazanamamıştır. 31 Mart Vakası, Fırkanın sonunu hazırlamıştır. Takibe uğrayan üyelerin bir kısmı tutuklanmış, yargılanmıştır. Bir kısmı da ülke dışına kaçırılmışlardır. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.176-186.

²⁰ Ali İhsan Kolcu, Serbest Şiirin İlk Kuramcısı, s.27.

²¹ Oğuz Kaan, II.Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.184-192.

²² Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.53-57.

²³ Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Çelçüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.477; Karpat, Meclis-i Mebusan'a etnik olarak 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 10'u Slav ve 4'ü Musevi olarak toplam 274 milletvekilinin seçildiğini belirtmiştir. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", Türkler XII, Çev.Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 887; Enver Ziya Karal ise mevcudu 240 olarak vermektedir. Ona göre bu sayının 150'si Türk ve Arnavut, 50'si Arap, 18'i Rum, 12'si Ermeni, 4'ü Bulgar, 2'si Sırp, 3'ü Yahudi ve 1'i de Ulah'tır. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.62-63.

²⁴ Tefvik Çavdar, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.48.

²⁵ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1423.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara, 1976, s.75.

birçok siyasal sorunu da beraberinde getirmiştir.²⁷

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte, 1876 Anayasası'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.²⁸ Meclisin yetkileri genişletilerek anayasanın meşrutî yönetim ve halk egemenliği ilkeleriyle biraz daha bağdaştırılmasına çalışılmıştır. 1909'da anayasanın dayanmış olduğu en genel ilke, devlet işlevlerini birbirinden ayırarak bunları ayrı organlara bırakmak ve bu organlar arasında birer çalışma birliği ve karşılıklı denetim ilişkisi kurmak olmuştur.²⁹

İlk Mebusan Meclisi'nde ezici bir çoğunluk sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu üstünlükten faydalanarak kısa zamanda padişah ve hükümet üzerinde etki sağlamış ve sonunda yürütmeyi denetimine almıştır. Ancak sonradan partiye dönüşen bu cemiyet, izlemiş olduğu iç ve dış politikaya karşı olanların mecliste bir muhalefet kümesi oluşturmaları üzerine meclis içindeki egemenliğini yitirmiştir. Kendi yandaşı yeni bir meclis oluşturmak ve meclis üzerinde sürekli denetimi sağlayabilmek için hükümet, meclisi yürütme organı karşısında çeşitli yetkilerle donatarak onun dağıtılmasını zorlaştıran anayasanın yedi ve otuz beşinci maddelerinin koyduğu engelleri aşmak istemiş, kanun mecliste reddedilse de aynı yıl meclis dağıtılmıştır.³⁰ İttihat ve Terakki'nin bu hareketi, kamuoyunda çok tartışılmış ve partiden ayrılımlar çoğalmıştır.³¹ İttihat ve Terakki döneminde, merkez-kenar bölünmesinin siyasal gruplaşmalara yol açıcı etkisi artarak devam etmiş, bu gruplaşmalar, parti örgütlenmelerine de vücut vermiştir.

Bunun sonucunda birçok siyasi partinin kurulması ise demokrasi ve irade değişiminde dikkat çekici gelişmeler olmuştur. Liberal kanatta Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar), Mutedil Hürriyetpervan Fırkası (Mutedil Liberaller) ve Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad); İslamcı kanatta ise laikliğe, dolayısıyla liberal muhalefete de karşı çıkan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (Fırka-i Muhammediye) ve ardından kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu açıdan önemlidir. Bunların dışında Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası ile Ahali Fırkası da dönem siyasetinde görece belirli rol oynamışlardır.³²

3.DAYAKLI/SOPALI SEÇİMLER(1912)

İttihat ve Terakki 1912 yılında oldukça buhranlı bir dönem yaşamaktaydı. 1911 yılında İtalyanların Trablusgarb'ı işgali, Yemen ve Balkanlardaki karışıklık ve yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911 ara seçimlerinde gösterdiği başarı, İttihat ve Terakki'yi yeni bir seçim için harekete geçirmiştir. Sonbaharda yapılması gereken seçimler ilkbahara alındığından, bu seçimler ülkedeki ilk erken seçim olarak tarihe geçmiştir.³³

Seçim öncesi basında, halka partiler arasında tercihini belirlerken, parti programlarını madde madde tetkik ettikten sonra hangisi memleket için hayırlı ise ona temayül göstermesi tavsiye edilmiş; aksi halde şahsi fikirlerle hareket etmenin anarşiyi davetten başka bir işe yaramayacağı söylenmiştir.³⁴

Yakın geçmişimizde kamuoyunda tartışma konusu olmuş olan "bitaraf"lık mevzusu, 1912 seçimlerinden önce de basında gündeme gelmiştir. Parlamento hayatında müstakillikğin yeri olmayacağından, bir mebusun

²⁷ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1422.

²⁸ 1909 senesinde yapılan Kanun-i Esasi tadilatı ile anayasal sistem köklü olarak değiştirilmiş ve ikinci parlamentarizm kabul edilmiştir. T.Z.Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.56.

²⁹ Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler", Amme İdaresi Dergisi, XVII/3, (Ankara, 1984), s.60; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.37; Carter V.Findley, Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Çev.Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s.250.

Anayasada yapılan değişikliklerden bazıları şöyledir:

- Osmanlı Hükümeti daha önce olduğu gibi padişaha değil; Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktır.
- Padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi kaldırılmıştır.
- Padişaha, tahta çıktığı zaman, anayasaya, vatana ve millete sadakat göstereceğine dair yemin kuralı getirilmiştir.
- Padişahın tek başına karar alma yetkisi kaldırılmış, kararlarda Sadrazam ve ilgili nazırın imzası şartı getirilmiştir.
- Padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır.
- Kişi özgürlüğü güvence altına alınmıştır.
- Basına özgürlük getirilmiş ve sansür kaldırılmıştır.
- Antlaşmaların Meclis'te onaylanması esası getirilmiştir.
- Derneklerin ve siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. (Suna Kili, Türk Anayasaları, 2. Bs., Ankara 1982, s.26 -33.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.38.

³¹ Reşat Hallı, Balkan Harbi, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.61.

³² Firkalara ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi

³³ Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, s.68; Mehmet Ö.Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", TÜSİAD Görüş Dergisi, (Mayıs 1999), s.50.

³⁴ Adnan Gelmez, Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s.54.

ya muvafık ya da muhalif olmak durumunda olacağı belirtilmiş; bitaraf ismiyle ortaya çıkacak insanların ne kadar ehliyetli olursa olsun iki fırkaya mensup mebuslar arasında kalacağı, sözlerinin dahi dikkate alınmayacağı işlenmiştir.³⁵

Diğer taraftan her iki fırka da çeşitli ekipler kurarak, Anadolu'nun muhtelif yerlerine propagandacılar göndermiş, halkı seçimler konusunda aydınlatmış ve partilerine oy vermelerini istemişlerdir.³⁶

3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Çalışmaları

1908'de Osmanlılık politikasını, 1912'de Türkçülük politikasına kaydıran İttihatçılar, "Herkesi oy kullanırken düşünmeye çağırarak" amacıyla *İstanbul Heyet-i İntihabiye-i Milliye* adı verilen bir seçim komitesi kurmuştur. Propagandalarını *Tanin* gazetesi ile duyuran parti, azınlıkların özgürlüklerine saygılı olduklarını ancak hükümetin yetkilerinin kısıtlanamayacağını ifade etmişlerdir.³⁷

Halkçı bir yaklaşımla İstanbul Beşiktaş'ta halka çiçek aşısı yaptırmışlar; İskeçe'de kurdukları "Osmanlı Fakir Çocuklara Yardım Cemiyeti" yoluyla kimsesiz ve fakir çocuklara yardım etmişlerdir. 1912 seçimleri sırasında İttihat kulüplerinde düzenlenen konferanslar, propaganda çalışmalarında önemli yer tutmuştur. Güzel ve etkileyici konuşması ile Cavit Bey, İttihat ve Terakkinin iç siyasi hedeflerinden bahsetmiş, işçi kulüplerinde de sosyalizmin aleyhinde konuşmalar yapmıştır.³⁸

İttihat ve Terakki, propaganda faaliyeti olarak özellikle temel atma merasimleri icra etmeyi tercih etmiş; İstanbul seçimlerinde tanınmış simalardan 50 kişilik bir propaganda heyeti oluşturmuştur.³⁹

3.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Bu seçimlerde ve sonrasında İttihat ve Terakki'nin en büyük rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları; İsmail Hakkı Paşa (Amasya), Dr. Dagavaryan (Sivas), Mustafa Sabri (Tokat), Dr. Rıza Nur (Sinop), Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşaların (Ayan Meclisi üyeleri) da aralarında bulunduğu bazı bürokrat ve aydınlardır.

Fırka, İkinci Meşrutiyet'in en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olarak İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin en büyük aşamasını temsil etmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan ara seçimlerde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı imparatorluğun başkentinde kazanmıştır. Bunun üzerine muhalefet hareketinin ciddiliğini anlayan İttihatçılar, Kanûn-ı Esâsi'de değişiklik yapmaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlar ve Meclis-i Mebusan feshedilmiştir.⁴⁰

1912 seçimleri öncesinde *İkdam* ve *Hedef* gazetelerinde propagandasını yapmış olan Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki'den ayrılıp kendi oluşumlarına katılanları kamuoyuna duyurmuştur. İttihatçıların özgürlükleri kısıtlayıcı hatta yok edici olduklarını halka empoze etmiştir. İtalyanların Trablusgarb'ı işgalini, İttihat ve Terakki'nin dış politika başarısızlığı olarak lanse etmişler, 31 Mart Vakası'ndan İttihatçıları sorumlu tutmuştur.⁴¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, anayasadaki 35.madde değişikliği için "30 gün oruç + 5 vakit namaz, İttihat Terakki 35.maddeyi değiştirmekle namazı ve orucu yasaklamak istiyor" şeklinde yorum yaparak dinsel kuralları ve şartları İttihat Terakki aleyhine kullanmıştır.⁴²

Seçim propagandalarında İttihat ve Terakki'nin birçok icraatını "dinsizlik" şeklinde yorumladığından dolayı, özellikle dini heyecanların hâkim olduğu çevrelerde başarılı olmuştur. Ayrıca, ağa ve eşraf takımına karşı çıkarak, onları İttihat ve Terakki'den yana göstererek köylüye yönelmiştir.⁴³

3.3. Seçim Sonrası Siyasal Hayat

1912 seçimlerinin dikkat çekici yönü, seçimlerde partilerin kullandığı propaganda taktikleridir. İttihat ve

³⁵ Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında...*, s.48.

³⁶ Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında...*, s.86.

³⁷ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.58-76.

³⁸ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.58-76.

³⁹ Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında...*, s.86.

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s.299-301.

⁴¹ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.63-76.

⁴² Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s.68.

⁴³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.14 Propaganda faaliyetleri dolayısıyla şikayete sebep olan konuların başında dinin siyasete alet edilmesi gelmiştir. Bu konuda itham edilen fırka ise genellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Zira İTC ve taraftarlarına göre onlar: "Avrupa'da kuvvet macunuyla, nane şekeri satmış kimselerin başına sarık sarmışlar, sırtlarına cübbe giydirerek Anadolu içlerine salınarak köy köy gezerek ahalinin cehaletinden istifade etmek yoluna gitmişlerdir". Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında...*, s.88.

Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında geçen siyasi mücadele, Türk demokrasi tarihinde modern propaganda yöntemlerinin ilk örneklerini teşkil etmiştir. Bu seçimlerde İttihatçıların, İtilafçıları eleştirmek için kullandıkları temel propaganda argümanı “ittihad”ın “itilaf”tan daha iyi olduğu şeklinde bir sloganla onların İslami unsurları sırf diğer milletlere yaranmak için ayaklar altına alacağı iddiası olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası neşrettiği bir propaganda kitapçığında “namuslu ve akıllı bir vatan evladı, hükümet işlerine karışmaz, kanuna itaat eder, onun hükümet üzerindeki kuvveti işte bu rey pusulasını atmaktır.” diyerek seçmene ne yapması gerektiğini söylemekle kalmamış; “vatanını seven namuslu bir Osmanlı, elbet İttihat ve Terakki’nin tuttuğu yolu beğenir, değil mi?” diyerek adres de göstermiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise “mukaddes toprağımızı düşmandan muhafaza edecek ve muhterem Osmanlı milletini refah ve saadete götürecektir, yalnız Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.” diyerek, hükümetin yanlış politikalarını “Millet dağlar kadar borçlar altında ezim ezim eziliyor, Avrupa sarraflarına karşı adeta esir oluyor.” sözleriyle eleştirmiştir.⁴⁴

Yapılan seçimler üzerine 1912 senesinde toplanan ve İttihat ve Terakki’nin çoğunluğu kazandığı yeni meclis, söz konusu anayasa değişikliğini kimi eklerle birlikte kabul ederek hükümeti ve onun temsil ettiği fırkayı istediği yetkilerle donatmıştır. İttihat ve Terakki içinde beliren önemli görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar, kabinenin çekilmesiyle sonuçlanmış ve yeni oluşturulan “Büyük Kabine” ile İttihat ve Terakki, iktidardan uzaklaştırılmıştır. Amacı yönetim kadrolarını ve meclisi İttihatçılardan temizlemek olan bu hükümet, 1912 meclisinin bir hakem meclisi olduğu gerekçesi ile aynı sene parlamentoyu dağıtmıştır.⁴⁵

Seçim sonuçlarına göre 286 üyeli meclise Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndan onbeş kadar mebus girebilmiştir. Zaman içinde de İttihat ve Terakki’nin meclis, meclisteki kendi grubu ve ülke üzerindeki etkisi artmıştır.⁴⁶

Çağdaş bir devlet olma yolundaki olumlu adımlarına ve gerçekleştirilen reformlarına karşılık İttihat Terakki dönemi, siyasal modernleşme ya da demokratikleşme alanında tersine bir çizgi işlemiştir. Hürriyet ve anayasa parolaları ile II. Abdülhamit rejimini deviren İttihat ve Terakki, 1913 senesinden sonra siyasal iktidarın tek ve rakipsiz sahibi konumuna gelmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı, bazı yöntemlerle muhaliflerini sindirirken, demokratik hakları ve hürriyetleri de kısma yoluna gitmiştir. İşçi ve esnaf örgütlenmeleri, eylemleri ve grevleri yasaklamıştır. İttihat ve Terakki, “Sopalı Seçimler” olarak anılan 1912 seçimlerini hileli ve bir kısım zorlamalara başvurarak kazanmış⁴⁷; 1912 tarihli Babıâli Baskını’ndan sonra gerçek ve hatta giderek rakip tanımayan bir iktidar durumuna gelmeye başlamıştır. 1913 senesinde Cemiyet/Fırka ikiliğine son verip kendini siyasal parti ilan ederek I.Dünya Savaşı’nın bitimine kadar ülkeyi adeta tek parti gibi yönetmiştir. Bu dönemde, ülkenin geleceğini ilgilendiren en hayati kararlar bile (savaşa katılma kararı başta olmak üzere) Enver, Talat ve Cemal Paşalardan oluşan “triumvira/üçlü yönetim” tarafından alınmıştır.⁴⁸

Genel manada İttihat ve Terakki Fırkası’nın egemenliği altında olan siyasi durum partiler arası ilişkilere doğal olarak yansınca bir ölüm kalım savaşı tüm ülkeyi kaplamıştır. Egemen parti, tüm sorunlara sahip çıkma durumuna gelince gittikçe kabaran muhalefetin boy hedefi olmuş ve hızla bir kutuplaşmaya gidilmiştir. Kutuplaşma, din savaşlarına dönüşünce; gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran-ı Zabitan Hareketi, Babıâli Baskını, sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimi, Sinop sürgünleri gibi olaylar üretmiştir. 1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki, Babıâli Baskını ile yeniden iktidarı ele geçince, Mahmut Şevket Paşa suikastı (11 Haziran 1913) sonrasında çok partili rejimi fiilen kaldırmıştır. Tunaya’ya göre bu durum sonucunda, ikinci parlamenter rejim de, padişah yerine İttihat ve Terakki’nin egemenliğine dayanan “tekçi parlamentarizm”e dönüşmüştür.⁴⁹ Böylece fırka, önemli bir dönemeci geçecek, denetleme iktidarını gerçek bir iktidara dönüştürecektir.⁵⁰

4. BÜYÜK SAVAŞ ÖNCESİ YAPILAN SEÇİMLERİ (1914)

Yukarıda bahsedilen şartlar çerçevesinde, Meclis-i Mebusan’ın III. Devresi, 1914 yılının Şubat-Mart aylarında yapılan genel seçim ile belirlenmiştir.⁵¹ Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, hükümeti doğrudan doğruya kurmuş ve çok partili rejime son vermiştir. Seçim ümitleri, seçimlerin yapılmasını uygun şartlara bırakan İrade-i Seniyye’nin neşir tarihine (25 Ekim 1912) kadar devam eder.⁵² İttihat ve Terakki’nin tek parti olarak katıldığı seçimler güdümlüdür ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır.

⁴⁴ Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.122-131.

⁴⁵ Muzaffer Sencer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda...”, s.62-63.

⁴⁶ Kurtuluş Kayalı, “Siyasal Partiler-Hürriyet ve İtilaf”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.1439.

⁴⁷ Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s.123.

⁴⁸ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev.Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.163.

⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.s.39-40.

⁵⁰ Sina Akşin, “İttihat ve Terakki”, s.1431-1432.

⁵¹ Erol Tuncer, Osmanlı’dan Günümüze...s.85.

⁵² Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf..., s.176-180.

Yalnız, 1912 yılında çıkarılan bir kanunla, askerlerin ilk kez bu seçimlerde oy kullanmadığını belirtmek gerekir.⁵³

İttihat ve Terakki, 1914 seçimlerinde propaganda aracı olarak kullandığı en önemli şey, Balkan Savaşları sırasında Edirne'yi kurtarması, dış düşmanların icraatlarına set çekmeyi başarması idi. Gazetelerde seçim boyunca bu konu kullanılmış; hatta yabancı basında da İttihat ve Terakki'nin destek gördüğü, memleketi uçurumların kenarından kurtaran siyasi bir kurum olduğu ve alını açık olarak seçimlere iştirak ettiği vurgulanmıştır.⁵⁴

Seçim sonrasında başlayan yasama dönemi, II. Meşrutiyetin en uzun parlamentolu dönemi olmuştur. Meclis, 1918'de normal süresini tamamlamış, ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı, yeni seçimlerin yapılmasına izin vermediği için Kanûn-ı Esâsî'nin 1918'de değiştirilen maddesi gereğince meclis, savaş nedeniyle uzatılmıştır.⁵⁵

Neticede, savaş meclisi olan bu dönemde meclis içindeki muhalefet su yüzüne çıkamamıştır.⁵⁶

5. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nin savaşa birlikte girdiği müttefikleri 1918'in son aylarında mağlubiyeti kabul edip İtilaf Devletleriyle birer birer mütareke istemeye başlayınca, Osmanlı Devleti de barış istemek zorunda kalır. Bu süreç beraberinde de İttihat ve Terakki yöneticileri; Sadrazam Talat Paşa, Başkomutan Vekili Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın önce görevlerini bırakmalarını⁵⁷ ve daha sonra ülkeyi terk etmelerini getirmiştir.

Bu gelişmelerin bir neticesi de Osmanlı Devleti'nde hükümet kurma bunalımlarının yaşanmasıdır. Bu kriz 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa'nın yeni hükümeti kurmasıyla aşılır. Tam kriz aşılmışken 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır. Kısa bir süre sonra da İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine dayanarak ülkeyi işgale başlarlar. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık beş yüz yıllık başkenti fiilen işgal edilmiş olur.

Mütareke dönemi, önceki İttihat ve Terakki iktidarıyla bir anlamda hesaplaşma sürecini başlatır. Bu ortam içinde önde gelen İttihatçıların hakkında soruşturma ve kovuşturmalar yoğunlaşır, suçlu görünenler birbiri ardına tutuklanmaya başlanır. 21 Aralık 1918'de de yayımlanan bir irade ile⁵⁸ “siyasal etkenlerin zorunluluğunu”⁵⁹ gerekçe gösterilerek İttihat ve Terakki döneminde seçilmiş olan ve çoğunluğu İttihatçı mebuslardan oluşan⁶⁰ Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Gerekçe göstererek Meclis'i kapatması sonucu da dönemin tüm siyasal partileri Meclis dışında bırakılmıştır.

6. MUSTAFA KEMAL MERKEZLİ MÜCADELENİN BAŞLAMASI VE 1919 SEÇİMLERİ

Mondros Mütarekesi'ni müteakiben başlayan işgaller karşısında Türk yurdunun parçalanmasını önlemek amacıyla çeşitli bölgelerde, milli amaca hizmet edecek nitelikte mahalli cemiyetler kurulur, kongreler düzenlenir.⁶¹ Bu çabaların sonucunda Mustafa Kemal merkezli milli mücadele dönemi başlar.

Milli Mücadele'nin plan, program ve yöntemi ve milli irade vurgusu Amasya Tamimi ile şekillenmiş, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle milli irade manifestoları bütün dünyaya ilan edilmiştir. Kongre kararları itibarıyla, “ulusallığa gidişin ilk kurumsal unsurlarını taşır”.⁶² Kongrelerin sonucunda da Heyet-i Temsiliye oluşturulur. Heyet, siyasi ve idari kararlar almaya yetkili kılınmıştır.

Mustafa Kemal merkezli mücadelenin başarılı olmasının bir neticesi olarak da Damat Ferit Hükümeti dönemi sona ermiştir. İstanbul'da yeni hükümeti bu seferde Ali Rıza Paşa kurmuştur. Hükümetin en önemli misyonu da Anadolu'da başlayan bu hareketle, tabir-i caizse buzları eritmek olarak belirlenmiştir. Siyasi litaretüre Amasya Görüşmeleri ve bunun sonucunda üzerinde uzlaşma sağlanan Amasya Protokolleri olarak geçen bu barış misyonunun en önemli sonucu milli irade ve milli hâkimiyet yolunda seçimlerin yenilenecek meclisin açılması için genel seçimlere giden yol belirlenmiştir.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler I, s.38.

⁵⁴ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.76.

⁵⁵ İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.551.

⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye Siyasal Partiler I, s.36.

⁵⁷ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10.

⁵⁸ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya..., s. 71.

⁵⁹ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe-1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s.85.

⁶⁰ Zeki Arıkan, “1919 Seçimleri ve İzmir”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, (7), (Konya, 1997), s.105.

⁶¹ Bülent Tanör, Türkiye'de Kongre İktidarları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.117-120.

⁶² Bülent Tanör, Türkiye'de Kongre..., s.224.

6.1. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Yukarıda ifade edilen gelişmelerin neticesinde İttihat ve Terakki yerine kurulan Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkaları, Damat Ferit Paşa zamanında 5 Mayıs 1919 tarihli meclis kararıyla feshedilmiştir.⁶³ Ancak ülkenin içinde bulunduğu nazik durum karşısında devletin geleceğinin ne olacağı düşüncesi siyasi partilerle değil, “Heyet”, “Cemiyet” gibi değişik isimler altında ortaya çıkacak olan teşekküllerle yaşatılmaya çalışıldığı görülecektir.

Savaşın ve yaşanan büyük kayıpların tek sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'nin en ciddi rakibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bu süreçte siyasi hayata hâkim görünmektedir. Yabancı ve işgal makamları tarafından da desteklenmiştir. İttihat ve Terakki düşmanlığını kendisi için tek gaye sayan fırka, siyasal kutuplaşmanın da bir tarafıdır. Bu yüzden Anadolu hareketini de İttihatçı saydığından, bu yeni oluşuma da muhaliftir.⁶⁴

Başkentte seçim konusunda ilk harekete geçen fırkalardan biri Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Başta Damat Ferit Paşa olmak üzere fırka, bütün şubeleri ve peyk dernekler ve partilerle birlikte başlangıçta seçime katılma konusunda kararsızdılar. Gazetelere göre, katılma kararı kati olmamakla birlikte, katılma durumunda program gereğince hareket edeceği, bu arada çeşitli Osmanlı unsurlarıyla anlaşarak bunlardan da aday göstereceğini bildirmiştir.⁶⁵

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kuva-yı Milliye'nin baskısı altındaki seçimlerin serbest olmayacağını düşünmektedir. Seçimlere katılıp katılmama tereddüdü henüz karara dönüşmeyen fırka, bütün cemiyet ve fırkalardan milli harekete karşı alınacak vaziyeti görüşmek üzere murahhas ister, ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalır.⁶⁶

İttihat ve Terakki'nin Kuva-yı Milliye adı altında tekrar dirildiğini düşünen Fırka, milli hareketin hükümet işlerinde etkili olduğu ve seçimleri emniyetsiz bulduğu düşüncesiyle, işler tabii hale dönünceye kadar seçimlere katılmama kararı almıştır.⁶⁷

6.2. 1919 Seçimleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi 12 Ekim'de teşkilatına yayınladığı genelge ile Meclis-i Mebusan'da milliyetperver bir grubun temini için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık, bilgili ve ahlaklı kişilerin mebus seçilmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.⁶⁸

Heyet-i Temsiliye, yapılması muhtemel seçimlerde başarılı olabilmek için Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin seçimlerde aktif ve yönlendirici olması için görevlendirilmişti. Heyetin 28 Ekim'de aldığı bir karar ile bağımsız adaylara da bazı kısıtlamalar getirilir ve kişinin kendi adına seçimlere katılabilmesi için adaylığının üç yüz imzalı bir vesikasının beyan edilmesinden sonra mümkün olacağı açıklanmıştır.⁶⁹

Müdafaa-i Hukuk hareketi halkı etkileyebilmek etmek için büyük bir çaba göstermiştir. Yayınladıkları propaganda malzemelerinde sık sık “Osmanlılar”, “vatandaşlar”, “millettaşlar” kavramlarına yer vermişlerdir. Seçime katılarak hükümet işlerine katılmanın hem bir hak hem de görev olduğu bilincini yaratmaya çalışmışlardır. “Millete hayır ve şerrin” seçilecek meclis üyelerinden geleceği belirtilerek; seçimlerde halkı dikkatli olmaya ve ülkeyi savaşa sürükleyenleri, ileri derecede İttihatçılık ya da İtilafçılık yapanları, ihtikârlıkla, hırsızlıkla ulusal onuru zedeleyenleri, Türklüğe bağlı ve milliyetçi olmayanları seçmemeye çağırılmışlardır.⁷⁰

Sivas Kongresi sürecinde çıkarılan *İrade-i Milliye* gazetesi ve diğer yöresel milli mücadele taraftarı gazeteler örgüt sözcülüğünü üstlenmiş ve propaganda işlevini yürütmüştür.⁷¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kadınları da seçmenlerin isabetli seçim yapabilmeleri için ev ev dolaşarak seçimlerin önemini anlatmaya çalışmışlardır.⁷²

6.3. Diğer Fırka ve Cemiyetlerin Seçim Çalışmaları

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003, s.112-122.

⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II..., s.60.

⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981, s.183.

⁶⁶ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.155-160.

⁶⁷ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.139.

⁶⁸ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.18-19.

⁶⁹ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye..., s.35.

⁷⁰ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.49.

⁷¹ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.81.

⁷² Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.82.

Seçimlerde ülke genelinde faaliyetlerde bulunan fırka ve cemiyetler de seçimlere yönelik çalışmalarda bulunmuş, aynı günlerde görüş ve adaylarını açıklamışlardır. Bunlara örnek verecek olursak; Çiftçiler Fırkası, 22 Ekim'de yayınladığı beyanname ile İstanbul ve Anadolu'daki mebus adaylarını duyurmuş, seçecekleri mebusun nitelikleri üzerinde durmuştur. Fırka, Kastamonu, Kırkkilise (Kırklareli), Ankara, Bursa, Gelibolu, Tekirdağ, Ayıntap (Antep), Mamuretülaziz (Elazığ), Karesi ve Urfa'dan aday göstermiştir. Sosyalist Demokrasi Fırkası da bir beyanname ile halkı uyarmış, seçimlerde kimlere oy verilmesi gerektiğini belirterek, özellikle işçiler üzerinde durmuş, kendi adaylarına oy istemiştir. Seçimi ve seçim kampanyasını, bir propaganda aracı olarak gördüğü için seçime katılan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 23 Ekim'de bir amele toplantısı düzenlemiştir. Basına gönderdiği yazıda, seçim kampanyasına katılma nedenini, başka fırkaların adayları arasında işçi ve işçi haklarını savunacak kimseleri göremediklerine bağlamış, İstanbul'daki işçilerin üç mebus çıkarmasını istemiştir. Fırka seçimlerde dört aday göstermiş ancak kazanamamıştır. Milli Ahrar Fırkası 23 Ekim'de adaylarını belirlerken, 25 Ekim'de Milli Türk Cemiyeti, 26 Ekim'de de Ahali-i İktisat Fırkası beyannamelerini yayınlamıştır. Bazı fırka ve cemiyetler seçimlere katılmama kararı almışlardır. Seçimlerin adil ve emniyetli geçeceğini düşünmeyen Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Radikal Avam Fırkası seçimleri boykot etmişlerdir.⁷³

6.4. Seçim Sonrası Ülkede Siyasi Gelişmeler

Osmanlı döneminde yapılan altıncı ve son seçim, 1919 seçimleridir. Bu seçimler ülkenin büyük bir bölümünün işgal altında olması nedeniyle olağanüstü koşullarda yapılmıştır. Bu seçimlere Museviler dışında diğer azınlıklar (Rum ve Ermeniler) katılmamıştır.⁷⁴

1919 seçimleri, 20 Temmuz 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati uyarınca ve 7 Ekim 1919 tarihli kararnameye göre yapılmıştır. Kanuna göre her sancak bir seçim çevresidir ve seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır.⁷⁵

İşgal altındaki İzmir'de ve Adana'da da seçim yapılamamış ancak, İstanbul'daki Adanalılar gizlice toplanarak ikinci seçmenlerini seçmişler, bunlar da 4 mebus seçerek son parlamentoya göndermişlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklediği adaylar büyük çoğunlukla seçimleri kazanmıştır. Kısa ömürlü olan son Osmanlı Meclisi 12 Ocak 1920'de toplanmıştır.⁷⁶

Bu Meclise Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu harekâtı temsilcileri Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında saptanan ilkeler doğrultusunda ulusal eylemi benimseyen mebusların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu oluşturmalarını ve bu yolda yapılan çalışmalar dikkat çekmiştir. Bu grup Erzurum ve Sivas kongresi kararları çerçevesinde olgunlaştırılan ve 22 Ocak 1920'de gizli oturumda okunan, 28 Ocak 1920'de meclisin açık toplantısında kabul edilen Anadolu ulusal hareketinin eylemsel planını oluşturan Misak-ı Milli'nin 17 Şubat 1920'de yayınlanmasını sağlamıştır.⁷⁷

Alınan bu kararın bir neticesi olarak da İtilaf Devletleri harekete geçmiş; 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiş; meclis basılarak bazı mebuslar tutuklanmıştır.⁷⁸ Son Osmanlı Mebusan Meclisi, iki ay kadar açık kalabilmiştir. İngilizlerin Meclisi basmaları sonrasında padişah, dağılmış durumda olan Meclisi feshetmiştir.⁷⁹

7. TBMM DÖNEMİ VE İLK SEÇİMLER

İstanbul'un işgali ve meclisin dağıtılması siyasi bunalımı doruk noktasına ulaştırınca Anadolu'da bir meclis oluşturulması çabaları hızlanmıştır. 17 Mart'ta Mustafa Kemal tarafından ordu komutanlarına gönderilen genelgede Anadolu'da bir Kurucu Meclis oluşturulmasının zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Bu genelge, içerdiği "Kurucu Meclis" deyiimi ve diğer hükümleri nedeniyle Kazım Karabekir tarafından eleştiriye uğrayınca Mustafa Kemal 19 Mart'ta yeni bir genelgeyle olağanüstü yetkilere sahip meclis oluşturulması için yapılacak seçimlerin dayanacağı esasları açıklamıştır. Buna göre seçimlerde genel olarak Meşrutiyet Dönemine ait İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanacak; livalar temel alınarak her livadan 5 kişi seçilecek;

⁷³ Bu dönemde kurulan fırka ve diğer siyasi oluşumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II.

⁷⁴ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.22.

⁷⁵ Ahmet Demirel, İlk Meclisin Vekilleri-Millî Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.39.

⁷⁶ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze...", s.50. Ayrıca Milli Türk Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası ve Teceddüt Fırkaları ile Osmanlı Çiftçi Derneği'nden de adaylar mebus seçilmişlerdir. İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin..., s.49.

⁷⁷ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin..., s.51-53.

⁷⁸ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin..., s.53.

⁷⁹ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.22.

seçim gizli oy ve açık sayımla ve mutlak çoğunluk yöntemiyle yapılacak; her fırka, zümre ya da cemiyet seçimlerde aday gösterebilecektir.⁸⁰ Seçimler zor şartlar altında, hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 66 seçim çevresinden olmak üzere, İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus, Malta ve Yunanistan'dan gelen 14 mebus ve Mustafa Kemal'in 19 Mart tebliği doğrultusundaki seçimlerle belirlenmiş 252 mebusla birlikte toplam 337 mebusan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920'de açılmıştır.⁸¹

Bu gelişmeler üzerine TBMM'nin açılmasını müteakip, İstanbul'daki Osmanlı yöneticileri ve İtilaf Devletleri ajanları vasıtasıyla Anadolu halkını isyan ettirmek için yoğun propagandaların yapıldığı görülmüştür. Bu kara propagandaya karşı TBMM'nin niçin toplandığını, amaçlarının neler olduğunu anlatabilmek için çeşitli meslek gruplarından (ulema, asker, esnaf, eşraf, hacı, hoca, şeyh, baba vb.) oluşan bir "İrşad Encümeni" kurulmuştur.⁸²

Milli Mücadele olayları üzerinde halkı uyanık ve bilgili tutmak BMM'nin bizzat yürüttüğü temel hizmet olmuştur. İrşad Heyetleri, Anadolu'nun birçok yerinde köy köy dolaşarak halkı uyarmışlar ve gerçekleri anlatarak Milli Mücadele etrafında toplanmasını sağlamışlardır. İrşad Encümeni esaslarını hazırladığı konuları il ve ilçelere, Anadolu Ajansı aracılığı ile de bildirmiş, daha sonra bunlar meydanlarda toplanan halka anlatılmıştır. Bu heyetin başkanlığını İzmir mebusu Yunus Nadi yaparken, Mazbata Muharrirliğini Trabzon Mebusu Ali Şükrü yürütmüştür. Komisyonda Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey gibi önemli isimler de yer almıştır.⁸³

8.1923 SEÇİMİ VE SÜRECİ ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU VE ÇALIŞMALARI

1920 yazından itibaren görülmeye başlanan gruplaşmalar, meclisin açıldığı sırada gösterdiği "bir inkılâp partisinin vecd ve heyecanını" yitirmiştir. Ülkede var olan düşünce akımları meclise de girmeye başlamış ve bu düşünce akımları doğrultusunda siyasi programlar oluşturulmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal, "inkılâpçı zihniyete sahip" mebuslarla gruplar halinde görüşükten sonra 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG) adı altında kitlesel bir meclis grubu kurmuştur.⁸⁴

Grup içtüzüğünde, artık saltanat ve hilafetten söz edilmemekte, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde "memleketin tamamıyetini ve milletin istiklalini" sağlayacak bir barışa değinilmekle yetinilmektedir. Grubun asıl varlık nedeni olan oyların dağılmaması ve disiplin sağlanması sorunu, içtüzüğün 9.maddesinde "Grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla kararlaştırılan konularda, azınlık çoğunluk kararına uymak zorundadır" denerek düzenlenmiştir.⁸⁵

Grubun bu programına başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere bazı kişiler karşı çıkmıştır. Devletin idari şeklini tümüyle değiştirmeyi amaçlayan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temel alınmasını, programında hilafet ve padişaha ait hiçbir kayda yer verilmemesini hoş karşılamamışlardır. Bu grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması yanlış anlamalara yol açmış, grubun amacının hilafet ve saltanat şeklini cumhuriyetçiliğe dönüştüreceği kaygısı uyanmıştır. Grubun dışına itilen ve muhalif olan mebuslar 1922 Temmuz'unda II. Müdafaa-i Hukuk Grubunu oluşturmuşlardır. Net bir tarihi olmamakla birlikte Temmuz 1921 ve Aralık 1921 tarihleri arasında kurulduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.⁸⁶

⁸⁰ Aynur Soydan, "Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Seçimler", İktisat Dergisi, (374), Çınar Ofset, (Ankara, Aralık 1997), s.76

⁸¹ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.22..

⁸² Betül Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni", Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi IV/2, (Erzurum, Temmuz 2004)", s.125-149.

⁸³ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001005.pdf> s.94-96.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001014.pdf> s.257.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001015.pdf> s.280-281.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001017.pdf> s.322-323.

Kanun teklifi görüşüldüğü esnada Meclis Reisi olan M.Kemal Paşa, İrşad Encümeni kelimesinin batı lisanında "propaganda heyeti" anlamına geldiğini vurgulamıştır.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001005.pdf> s.96

⁸⁴ İ.Güneş, Birinci TBMM'nin... ,s.171-172. A-RMHG, Birinci TBMM'nde kurulan ilk grup değildir: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, İslahat Grubu. Bunlardan başka, 1920 sonlarında resmen kurulmuş iki parti de vardır. Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası. Fakat 1921 ilkbaharına gelindiğinde bu grup, zümre ve fırkalarından hiçbiri faaliyetlerine devam etmiyordu. Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.42.

⁸⁵ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.43.

⁸⁶ Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.134.

Amacı: “Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayyır ve hâkimiyet-i milliye münafi selahiyet, imtiyazat, teşkilat ve icraatı ref etmek, millet ve meclisin hak ve hâkimiyetini müdafaa etmek, otokrat şef usulü bir idareye karşı meşru ve kanuni bir cevap vermek...” olarak açıklanmıştır.⁸⁷

Grubun programı üç madde üzerine dayandırılmıştır. Bunlar:⁸⁸

1. İstanbul’la milli birliğin Misak-ı Milli sınırları içinde gerçekleştirilmesi,
2. Milli Hâkimiyet ilkesinden hareketle mevcut kanunların düzeltilmesi,⁸⁹
3. Kamu haklarının korunması ve uygulanmasıdır.

İkinci Grup, bir muhalefet gurubu olarak ortaya çıktığı için, yelpazeyi geniş tutmuş, farklı amaç ve düşünceye sahip mebusları bu çatı altında bir araya getirmeye özen göstermiştir. Yöresel özellikler taşımıştır.⁹⁰ İkinci Grup muhalefeti arkasında askeri güç bulunan ya da herhangi bir tarihsel geçmişi olan bir öndere yaslanmamaktadır. Özellikle özerk güçlere dayanan bu muhalefet I.Meclis’te birtakım uygulama teşebbüsleri karşısında oluşmuş kısa bir süre sonra dış sorun gündeme gelince tasfiye edilmiştir.⁹¹

Esas amacı Mustafa Kemal Paşa’nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan İkinci Grup, Başkumandanlık Kanunu’nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür bir muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir. İkinci Grubun kurulması üzerine, Birinci Grup da kendi yapısında ve işleyişinde düzeltimler yapmış, içtüzüğünü yenileyip, örneğin uzmanlık kurulları oluşturarak etkinliklerini genişletmiştir.⁹²

Birinci Grup’un kurulduğu 10 Mayıs 1921’den muhalif milletvekillerinin İkinci Grup adıyla örgütlendikleri 1922 Temmuz’una kadar geçen dönemde, iktidar yanlısı mebuslarla, örgütsüz muhalif milletvekilleri bazı temel konularda sürekli çatışmışlardır. Bu temel çatışma konuları yedi ana başlıkta toplanabilir: Meclisin üstünlüğü, Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumlulukları, vekil seçimlerinde Meclis başkanınca aday gösterilmesi, Meclis Başkanlık Divan’ının tarafsızlığı, temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlar, Başkumandanlık Kanunu’yla Başkumandana verilen olağanüstü yetkiler ve İstiklal Mahkemeleri...⁹³

Meclis’te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun tartışılması sırasında iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bazı mebuslar iki dereceli seçimlerin “*milli hâkimiyetin tecellisine*” olarak sağlamadığını açıkça belirtmişlerdir. Mecliste, Birinci Grup iki dereceli, İkinci Grup ise tek dereceli seçim sistemini savunmuşlardır.⁹⁴ İkinci Grup, 19 Ocak 1923’te *Tan* gazetesini kurarak, eleştirilerini basın kanalıyla da buradan yöneltmiştir.⁹⁵

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin Meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbiriyle yarışmışlar, gerek gruplar içindeki gerekse gruplar dışındaki bağımsız muhafazakâr mebuslar da bu kararlar alınırken seslerini pek çıkartmamışlardır. Yapılan görüşmeler sonunda saltanat oybirliğiyle kaldırılırken; hilafet makamı, siyasal gücü elinden alınarak korunmuştur.⁹⁶

8.1.Dokuz Umde Bildirisi

İsmet Paşa’nın başkanlığında yürütülen Lozan Görüşmeleri son aşamasına gelmiş, meclis içindeki muhalefet güçlenmişti. İkinci Grup, İsmet Paşa’nın tutumuna ve Lozan Görüşmeleri’nin yürütülme tarzına karşı çıkmaya başlamıştı. Antlaşmanın imzalanmasını tehlikeye atmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, seçimlere gidilmesine karar vermiştir.

Seçimden önce 3 Nisan 1923’de seçim yasasında değişiklikler yapılmıştır. Eskiden her 50.000 erkek başına bir mebus seçilirken, bu rakam 20.000 olarak değiştirildi. Seçmen yaşı 18’e indirilmiş; seçmek ve seçilebilmek için vergi vermek zorunluluğu kaldırılmıştır.⁹⁷

⁸⁷ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.183.

⁸⁸ Mete Tunçay, T.C.’nde Tek-Parti..., s.46.

⁸⁹ Ahmet Demirel, İlk Meclisin...,s.136.

⁹⁰ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.183-184.

⁹¹ Kurtuluş Kayalı, “I.TBMM’de Muhalefet”, s.1162.

⁹² Mete Tunçay, T.C.’nde Tek-Parti..., s.46.

⁹³ Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.117-125.

⁹⁴ Encümen ve Meclis’te yapılan tartışmalarda tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi yönünde öneriler olmuş ama reddedilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, Anayasa Yargısı Dergisi, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2006,s.154.

⁹⁵ Mete Tunçay, T.C.’nde Tek-Parti..., s.61.

⁹⁶ Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.142.

⁹⁷ Buna göre her 200 erkek bir ikinci seçmen seçecekti. Bakınız İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkata’nın Bazı Maddelerini Değiştiren 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun.

Seçim kararının alınmasından bir hafta sonra, 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, meclisteki Birinci Grup'un seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayımlamıştır.⁹⁸

Meclis çoğunluğunu bu amaç çerçevesinde toplayarak ülkede siyasal bir örgütlenme yaratmak için, A-RMH Grubu Halk Fırkasına dönüştürülecektir. Bu sırada İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nde yeni Türk Devletinin tam bağımsızlık ve demokratikleşme yolunda önemli ilkeler belirlenerek hayata geçirilmesi için adımlar atılmıştır.

8.2. 1923 Seçimleri ve İkinci Grubun Seçim Çalışmaları

İkinci Grup, icra edilecek 1923 seçimlerine katılmamış olmasına rağmen, dönem basınında, 1922 yılının sonlarından itibaren Birinci Grubu eleştiriye başladığı görülmektedir. *Tevhid-i Efkar* ile muhalif mebus Hüseyin Cahit'in başyazarlığını yaptığı *Tanin* ve *Tan* gazetelerinde çıkan makalelerde Birinci Grup devamlı suretle tenkit edilmiştir. Birinci Grup da, seçim çalışmaları boyunca İkinci Grubun muhalefet ettiği konulara karşı durarak sesini halka duyurmaya çalışmıştır. Bu noktada her ne kadar seçimlere katılmamış olsa da kanımızca İkinci Grubun yaptığı tenkitler önem arz etmektedir.

Hüseyin Cahit'in *Tevhid-i Efkar*'a verdiği beyanatlarda saltanata karşı olduklarını, İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasından yana olduklarını, Birinci Grubu devleti yönetmek için yeterli görmediklerini belirtmiştir.⁹⁹

Beyan edilen programında, Türkiye'nin bağımsızlığı, Hâkimiyet-i Milliye'nin esas alındığı, kişisel hak ve hürriyetlerin serbest ve güvencede olduğu devlet yapısı, herkesin kanun ve devlet karşısında eşit olduğu, mülkiyet güvencesinin olduğu devlet yapısının amaçlandığı aktarılırken; eğitimde birlik, ilköğretimin zorunlu olması, Türkiye'yi İslam âleminin ilim dili ve merkezi yapmak istediklerini açıklamışlardır.¹⁰⁰

İkinci Grup üyeleri, Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesini her fırsatta eleştirmişler, M.Kemal Paşa'nın beyanlarını "eskiyi taklit" olarak değerlendirmişlerdir. İttihatçılara yakın bir duruş sergilemişler, bu konuda da Birinci Grubun eleştirilerine maruz kalmışlardır.¹⁰¹

2 Haziran 1923 günü MHC ve HF'nin çalışmalarına dair genelge yayınlanmış; "...Henüz hiçbir yerde milletvekili seçimlerine başlanmamış olduğu halde şu veya bu şehirde MH adaylarının kaybettikleri hakkında memleketin değişik yerlerinde propagandalar başlamıştır" ifadelerinin de yer aldığı uyarıcı, yönlendirici bilgiler verilmiştir. Muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğe ait düşünce ve uygulamaları hakkındaki olumsuz propagandalarını seçim süresince devam ettirmişlerdir.¹⁰²

Bu kapsamda, İkinci Grup'un çabaları incelendiğinde daha ziyade bireysel çalışmaların olduğu görülmektedir. Yapılan bu örgütsüz muhalefet, mecliste sesini bir şekilde duyurmayı başarmış ise de; seçimlere katılma konusunda yetersiz ve kararsız kalmıştır. Hâlihazırda Halk Fırkası kurulmamış olsa da, düzenli siyasi çalışmalarından ötürü Birinci Grup'u parti olarak kabul edersek, kanımızca İkinci grup oluşumu, faaliyetleri ışığında incelendiğinde, bir muhalefet partisi düşüncesinden çok, partinin muhalifi hüviyeti taşımaktadır. Çok kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında, örgütlü bir kuruma geçişin görüleceği bu muhalefet hareketleri, Birinci TBMM Döneminde tohumlarını atmıştır.

8.3. 1923 Seçimleri Öncesinde Birinci Grubun Çalışmaları

Dokuz Umde'nin yayımlandığı 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, A-RMHC örgütüne gönderdiği bir yazıda cemiyet üyelerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırması ve seçimlerin kazanılması halinde Halk Fırkası'nın kurulacağını bildirmiştir.¹⁰³ Bu açıklama, bir noktada seçim çalışmalarını başlatan bir özellik taşımaktadır.

1 Nisan 1923'te seçim kararı alan Birinci Meclis, son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmıştır. Meclisin dağılmasından sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bazı vekillerle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kurulmuş, aday listelerinin oluşturulması

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028017.pdf> s.322-348. Seçim kararı 1 Nisan 1923'te alınmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa buna muhtemelen daha önce karar vermiştir. Nitekim 1923 Ocak ayı içinde İzmir'de gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında bu konudaki kararlılığını dile getirmiştir. Gazetecilere, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ayrı maddesi gereğince mebusları bir araya toplayarak üçte iki çoğunlukla karar almanın zorluğunu belirtmiştir. Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.149.

⁹⁸ Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.153-154

⁹⁹ *Tevhid-i Efkar* dan aktaran, Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.92.

¹⁰⁰ *Tevhid-i Efkar* 'dan aktaran Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.93.

¹⁰¹ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.94-100.

¹⁰² Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, AAM, Ankara, 2009, s.418.

¹⁰³ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.54.

çalışmalarına başlanmıştır.¹⁰⁴ Müteakiben de, propaganda faaliyetlerini yürütmek ve seçimi takip edebilmek için her nahiyede ikişer kişiden oluşan “Teftiş, İrşad ve İntihab Heyetleri” kurarak, halk seçim konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁵ Birinci Grup, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Vatan*, *İkdam*, *Yeni Gün* ve *Akşam* ile kendilerine yakın bazı diğer gazeteler vasıtasıyla propaganda çalışmalarını yürütmüştür.

Propaganda amaçlı yapılan faaliyetlerin ilk aşamasında seçimlerden sonra Halk Fırkası adını alacağı açıklanan Müdafaa-i Hukuk Grubunun umdeleri halka açıklanmıştır. Daha önce açıkladığımız bu ilkeler seçimler sırasında Basın ve İstihbarat Müdürü Ziya Gökalp tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve düzenlenen konferanslarla halka anlatılmıştır. Dokuz Umde, gazetelerde kamuoyuna adeta Birinci Grubun propagandası olarak duyurulmuştur.¹⁰⁶

Yeni Gün gazetesi, bütün seçimlerde, belediye, muhtarlık gibi halkı oy kullanmaya; oy kullanırken çalışkan insanları seçmeye, genç ruhlara ve yeni zihniyetlere değer vermeye, baskıcı insanlardan kaçınmaya çağırılmış, adayları *Yeni Gün*'de tanıtarak yardımcı olmaya çalışmıştır. Gazetede “seçimler sakın geçmeli, memleketi her türlü çıkmazdan kurtaracak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları desteklenmeli, seçim anarşiye dönüştürülmemeli, MHC'nin dünyaya karşı bir olduğu göstermeli, heyecan, ihtiras ve belirsiz vaatlere inanılmamalı, düşmanların son ümitleri de sonuçsuz bırakılmalı” denmiştir. Memleketin ihtiyaç duyduğu bütün yeniliklerin bu seçimlere bağlı olduğu, el ele vermenin, tek parça olmanın, oyları dağıtmamanın, dünyaya karşı güçlü bir meclis çıkarılması zamanının bulunduğu halka anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁷

Gazete sonrasında aydınlara seslenmiştir. Memleketin en karanlık zamanlarında milletin rehber ve önderi olan ARMHC'nin etrafında milletin toplanmasını sağlamak için aydınlara halkı aydınlatmaları istenmiştir. Bu seçim sınavından başarıyla çıkmak için aydınları, doğal görevliler saymıştır.¹⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın seçim öncesi ve birinci seçmen seçimi sırasında söylediği sözler ile verdiği beyanlar halk üzerinde belirleyici etkiyi sağlamıştır. Bu konuşmalarda; Birinci Grup namzetlerinin bölünmez bütünlüğü simgelediği mesajını vermiş; cemiyetin yakın geçmişteki başarılarının gelecek için örnek teşkil ettiğini belirtmiştir.

İkinci seçmenler belirlendikten sonra, MHC adaylarının bazı yerlerde seçimi kaybettiği iddiaları üzerine örgütleri uyarın bir bildiri daha yayınlamıştır:¹⁰⁹ Böylece hem geçmişteki başarıya, hem de HF'nin gelecekteki muhtemel başarısına halk-millet ortak edilmektedir. Doğrudan yönlendirilen halkın da teveccühü seçim sonrasında da görüleceği üzere, kendilerini ait *hissettikleri-hissettirildikleri* Birinci Grup'tan yana olmuştur.

8.4. 1923 Seçim Sonuçları

Hareketli geçen nisan-haziran ayları arasındaki ortamda, muhalefetteki İkinci Grup seçime katılmama kararı almış¹¹⁰, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik nedeniyle İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları olanaksızlaşmıştır. Böyle olunca, milletvekili sayısı kadar aday gösterilen seçim çevrelerinde, merkezden belirlenen adayların tümü seçimin ardından mebus olurken, ikinci seçmenlere tercih yapma hakkı tanınan seçim çevrelerinde Birinci Grup'un adayları kendi aralarında yarışmışlardır. MHC'nin aday listeleri oluştuğunda, isimler, *Hâkimiyet-i Milliye* başta olmak üzere basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur.¹¹¹

1923 seçimleri Birinci Grup adaylarının zaferiyle sonuçlanmış, bağımsız adaylık koyanlardan sadece Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, merkezden belirlenen Müdafaa-i Hukuk adaylarını geride bırakarak kazanabilmiştir.¹¹²

1923 seçimlerini, tek parti dönemindeki diğer seçimlerden ayıran bir başka özellik de, ikinci seçmenlerin Birinci Grup adaylarını “ittifakla” seçmemeleridir. Birinci Grup, ikinci seçmenlerin oylarının tamamını alamamıştır.¹¹³

¹⁰⁴ Ahmet Demirel; “1923 Seçimleri”, Tarih ve Toplum Dergisi, XXIV/144, İletişim Yayınları, (İstanbul, Aralık 1995), s.23.

¹⁰⁵ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.102.

¹⁰⁶ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.103.

¹⁰⁷ Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.400-401.

¹⁰⁸ Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşında..., s. 402.

¹⁰⁹ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.55.

¹¹⁰ Ahmet Demirel İkinci Grubun seçime katılmama kararı aldığını belirtirken, Tunçay, (T.C.'nde Tek-Parti..., s.55) İkinci Grup üyeleri ile eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememelerinin sağlandığını ifade etmiştir. Demiraslan ve Bolat, İkinci Grup'un birlik içinde seçimlere katılmadığını, H.Avni Bey'in *Tevhid-i Efkar* gazetesine verdiği beyanat dışında bu doğrultuda bir program veya beyanname yayınlamadığını belirtmişlerdir. Tekin Demiraslan ve Bengül Salman Bolat, “1923 Seçimleri ve Basın”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (36), s. 149. ss.140-165.

¹¹¹ Ahmet Demirel; “1923 Seçimleri”, s.24.

¹¹² Ayrıca Bursa'dan Nurettin Paşa'nın 1924 yılı sonlarındaki ara seçimi kazanmasının yanında, Eskişehir'de de Halk Fırkası'ndan ihraç edilen Emin (Sazak) Bey seçimi kazanmıştır. Ahmet Demirel, “1923 Seçimleri”, s.24-26.

72 seçim bölgesinden seçilen 1'i bağımsız 287 mebusan oluşan İkinci Büyük Millet Meclisi¹¹⁴, 11 Ağustos 1923 günü açılmış, iki gün sonra da Meclis Başkanlığına yine M.Kemal Paşa, İkinci Başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir. Hükümet Başkanı Fethi Bey olmuş¹¹⁵; 23 Ağustos'ta Lozan Barış Anlaşması TBMM'nce onaylanmıştır.¹¹⁶

A-RMHC'nin meclis grubunda 9 Eylül 1923 tarihinde, Halk Fırkası'nın kuruluş kararı alınmıştır.¹¹⁷ Fırkanın Umumi Reisliğine M.Kemal Paşa seçilirken, İsmet Paşa Umumi Reis Vekili, Recep Peker de Kâtipliğe seçilmişlerdir.¹¹⁸

9.SONUÇ

Bir ülkede demokrasinin bütün kurumlarıyla yerleşmesi uzun ve meşakkatli bir mücadelenin neticesinde ortaya çıktığı genel bir kabuldür. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte de hemen hemen aynı yollarla olmuştur.

Türk modernleşmesinin bir neticesi olarak Saltanat'tan Cumhuriyet'e giden yolda modern anlamda milli irade, milli hâkimiyet ve demokrasi mücadelesinin bayraktarlığını yapan Genç Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, yerel kongreler, ulusal kongreler, Heyet-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çizgisi modern Türkiye'nin oluşumuna katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitap

- Akşin, S. (1994). Seriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akşin, S. (2010). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2010). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Alkan, A. T. (1992). İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Baykal, B. S. (1989). Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, Ankara.
- Birinci, A. (1990). Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Carter, V.F. (1994). Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Çev.Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (1991).; İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, A. (2010). İlk Meclisin Vekilleri-Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duru, K. N. (1957). İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.
- Gelmez, A. (1995). Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Gülmez, N. (2010). Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Güneş, İ. (1997). Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Güneş, İ. (1997). Türk Parlamento Tarihi I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hallı, R. (1970). Balkan Harbi, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Hürkan, S. (2010). Halk Fırkası'ndan CHP'ye, Sinemis Yayınları, Ankara.

¹¹³ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde...", s.24.

¹¹⁴ Serhat Hürkan, Halk Fırkası'ndan CHP'ye, Sinemis Yayınları, Ankara, 2010, s.5.

¹¹⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/tbmm02001003.pdf> s.36-43

¹¹⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/tbmm02001003.pdf> s.264-291.

¹¹⁷ Kuruluş beyannamesi ile birlikte, Halk fırkası nizamnamesi verilmiştir. A-RMHC'nin oluşumunu sağlayan ve 4 Eylül 1919 günü toplanan Sivas Kongresi, daha sonra partinin 1.Kurultayı olarak kabul edilmiştir. Serhat Hürkan, Halk Fırkası'ndan..., s.5.

¹¹⁸ Azalar da Sabit Bey (Erzurum), Celal Bey (İzmir), Cemil Uybadin (Tekfurdağı), Refik Saydam (İstanbul), Saffet Arkan (İzmit), Münir Hüsrev Göle (Erzurum), Kazım Hüsnü (Konya) ve Zülfü Beyler (Diyarbakır) olarak belirlenmiştir. Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.58.

- Kaan, O. (2008). II.Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Karal, E. Z (2011).; Osmanlı Tarihi IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kinross, L. (1984). Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Çev. Necdet Sander, Sander Yayınları, İstanbul.
- Kolcu, A. İ. (2017). Serbest Şiirin İlk Kuramcısı Nureddin Ferruh Alkend (Hayatı, Sanatı, Eserleri), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Kuran, A. B. (1959). Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çelçüt Matbaası, İstanbul.
- Okandan, R. G. (1971). Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Sarıkoca E. (2010). Türkiye’de Seçim Sistemleri ve Demokrasi, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- Tanör, B. (1998). Türkiye’de Kongre İktidarları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tansel, S. (1991). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I, MEB Yayınları, İstanbul.
- Tekin, N. T. (1998). Türkiye’de Seçim Propagandaları 1908-1946, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tokin, H(1965). Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Elif Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1981). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1984). Türkiye’de Siyasal Partiler I, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2003). Türkiye’de Siyasal Partiler II, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Tunaya, T.Z.(1998). Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, E. (2003). Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), TESAV Yayınları, Ankara.
- Tunçay, M. (1992). T.C.’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Ş. (1991). Türk Devrim Tarihi-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe-1, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Türk, H. (2008). 10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı Türk Aydınlarının II. Meşrutiyet’in İlanı Hakkında Duygu ve Düşünceleri, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (2009)., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Unat, Faik Reşit; İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, TTK Yayınları, Ankara, 1983
- Yıldız, Z. (2013).; Politika Sözlüğü, İstanbul.
- Zurcher, E. J. (2000). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev.Y.Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- Akşin, S. (1982). “İttihat ve Terakki”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi V: 1422-1435.
- Alkan, M. Ö. (1999). “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, TÜSİAD Görüş Dergisi:48-61.
- Alkan, M. Ö. (2006). “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, Anayasa Yargısı Dergisi, , Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara: 133-165.
- Arıkan, Z. (1997). “1919 Seçimleri ve İzmir”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, Konya:105-127.
- Aslan, B.(2004). “Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni”, Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi, IV/2:125-148.
- Demiraslan, T; Bolat B. S. (2014). “1923 Seçimleri ve Basın”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,1(36): 140-165.
- Demirel, A. (1995). “1923 Seçimleri”, Tarih ve Toplum Dergisi, XXIV/144, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Demirel, M. (1998). “İşgal Yıllarında Oltu”, Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998), Erzurum, 89-100.
- Gökbayır, S. “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3(1): 61-96.
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>
- Karpat, K.; Zens H. R. W.(2002). “I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit’in Saltanatı (1876-1909)”, Türkler XII, Çev.Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kayalı, K. (1982). “Siyasal Partiler-Hürriyet ve İtilaf”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi V: 1436-1444.
- Koçak, C. (1982). “Meşrutiyet’te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi IV: 961-973.
- Sencer, M. (1984). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, Amme İdaresi Dergisi, XVII/3, Ankara: 46-71
- Soydan, A. (1997). “Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Seçimler”, İktisat Dergisi, (374), Çınar Ofset, Ankara : 74-80.
- Tekin, N. T. (2002). “1908’de Seçim Propagandası”, Toplumsal Tarih, (104) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul: 22-26.
- Tunaya, T. Z. “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasal İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara, 1976
- Uyar, H. (1999). “Tek Parti Döneminde Seçimler”, Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yayınları: 21-31.